

Галина Стародубець

---

*Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного універ-
ситету ім. І. Франка*

У статті йдеться про особливості національно-визвольного руху періоду Другої світової війни у двох регіонах Волині — східному (Житомирщина) та західному. Розглядається проблема ставлення населення Східної Волині до оунівського підпілля і УПА в 1941—1945 рр. та масштаби залученості у них місцевих мешканців.

Ключові слова: Волинь, Житомирщина, повстанський рух, національно-визвольний рух, репресії.

Halyna Starodubets

On the cross of two worlds: Volyn in circumstances of Ukrainian national liberation movement of 1940s years

The peculiarities of national liberation movement in the period of the Second World War on the territory of two regions of Volyn — eastern (Zhytomyr region) and western are described in the article. The problem of the attitude of people of eastern Volyn to OUN underground and UPA in 1941—1945 years and the measure of involvement of local people in these organizations are examined.

Key words: Volyn, Zhytomyr region, insurgent movement, national liberation movement, repressions.

НА ПЕРЕТИНІ ДВОХ СВІТІВ: ВОЛИНЬ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 1940-х РОКІВ

Населення Волині тривалий період своєї історії перебувало у сфері державно-політичного простору Російської імперії. Однак інтегруючим чинником волинського суспільства були не лише політичні інституції, а й мовно-культурна, духовна, релігійна спорідненість, наявність «спільного міфологічно-символічного набору — міфотвору»¹, що, як відомо, є доволі консервативні й тому складають основу ментальної матриці етносу. У міжвоєнний період Волинь була розділена між двома державами — Польщею і Радянським Союзом. Наслідки двадцятирічного перебування по різні боки кордону особливо яскраво проявилися під час Другої світової війни. Тоді територія Житомирщини була місцем дислокації значних сил радянських партизанських загонів, тоді як Західна Волинь — епіцентром розгортання національного руху Опору та створення Української Повстанської Армії. Виникає питання: які чинники вплинули на масштабність поширення та підтримки ідей українського національно-визвольного руху в соціосередовищі Волині?

В сучасній історіографії є низка робіт, автори яких прямо чи опосередковано торкаються цієї теми (В. Жилюк², І. Ковальчук³, С. Стельникович⁴, В. Ковальчук⁵, Г. Стародубець⁶ та ін.). На підставі значного масиву архівних документів, наративних джерел ними спростовується більшовицько-радянська міфологема-кліше

¹ Томпсон Е. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / пер. з англ. — К.: Основи, 2008. — С. 29.

² Жилюк В. М. Оунівське підпілля на Житомирщині в 1943 році // Пам'ять століть. — 2005. — № 3—4. — С. 208—223.

³ Ковальчук І. Діяльність УПА на території Житомирської області в 1943 році // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. — Вип. 16. — 2009. — С. 199—202.

⁴ Стельникович С. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. — Житомир: Полісся, 2010. — 392 с.

⁵ Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941—1944 рр.). — Торонто-Львів, 2006. — 497 с.

⁶ Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Монографія. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. — 464 с.

про повну відсутність соціальної підтримки «українсько-німецьких буржуазних націоналістів» поза межами західних областей України. Їхні дослідження дають підстави стверджувати, що, зокрема, «Житомирщина в період Другої світової війни була важливим центром діяльності українського самостійницького руху, ... що було б неможливим без його масової підтримки місцевим населенням»⁷. І хоча «в цілому діяльність ОУН і УПА на Житомирщині не набула широкого розмаху, проте мала підтримку з боку частини місцевого населення»⁸. На думку дослідниці В. Жилюк, уже «влітку 1941 року членам похідних груп обох течій ОУН вдалося розбудувати мережу своїх організацій, головню в центральних та південних районах області»⁹. Зокрема, ОУН(б) тією чи іншою мірою контролювала сім районів: Довбиський, Червоноармійський, Держинський, Миропільський, Чуднівський, Любарський та Баранівський¹⁰. Загалом же, в 1941—1943 рр. на території Житомирщини діяли один обласний, чотири окружних (Бердичівський, Житомирський, Червоноармійський, Попільнянський), один районний (Олевський), 24 районних, 18 підрайонних проводів і 24 низові ланки ОУН¹¹. За висновками В. Жилюк, найбільшу активність структури ОУН виявляли у Андрушівському, Попільнянському і Червоноармійському районах¹².

Опосередкованим доказом наявності широкої мережі ОУН у цьому регіоні є той факт, що після звільнення області від німецьких окупантів і відновлення тут радянської влади органам державної безпеки потрібно було ще кілька років, аби ліквідувати усі осередки націоналістичного підпілля, створені впродовж 1941—1943 рр., а його учасників заарештувати і засудити до різних

⁷ Ковальчук І., Стельникович С. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А. Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року. — Житомир: Рута, 2011. — 186 с.

⁸ Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941—1955 рр. Монографія. — Рівне: Волинські береги, 2008. — 308 с.

⁹ Там само. — С. 43.

¹⁰ Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО). — Ф. Р-1151. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 66зв.—68.

¹¹ Документи свідчать: Довідка Управління СБ України у Житомирській області від 27 липня 1992 р. №10/51 // Віче (Житомир). — 1992. — № 3—4. — Серпень. — С. 3.

¹² Жилюк В. М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941—1955 рр. ... — С. 111.

термінів ув'язнення. Зокрема, за даними 4-го відділу МГБ УРСР, у 1943—1944 рр. радянські органи держбезпеки у Житомирській області ліквідували 44 підпільні організації ОУН обох спрямувань та арештували 299 осіб¹³. Масштаби поширення самостійницького року в області носили настільки загрозливий для радянської влади характер, що 30 вересня 1944 р. начальник управління НКВД у Житомирській області видав наказ «Про проведення військових операцій з ліквідації бандгруп на територіях найбільш уражених бандитизмом районів». Згідно з офіційним документом, територія області була поділена на «три оперативно-військових сектори з центром дислокації їх на території міст Овруч, Новоград-Волинський і Житомир»¹⁴. Для придушення збройного опору українського самостійницького руху — в області влада мобілізувала особовий склад 17 і 21 Запасних стрілецьких дивізій, весь оперативний склад прикріплених до відповідних секторів міських та районних відділів НКВД, бійців винищувальних батальйонів, працівників міськкомів та райкомів КП(б)У і відповідних виконкомів рад депутатів трудящих.

Однак навіть такі широкомасштабні каральні акції не призвели до повної ліквідації повстанського руху в регіоні. Майже через два роки після визволення Житомирщини від німецьких окупантів, у вересні 1945 р., за даними обласного управління НКВД, в області «оперувало кілька місцевих боївок ОУН, що вбивали партійно-радянський актив у селах, знищували колгоспне майно, грабували сільські кооперативи, розбивали сільради, знищували їх документи і т. п.»¹⁵. Основними центрами локалізації повстанських загонів були Коростенський, Чоповицький, Червоноармійський, Коростишівський, Новоград-Волинський та Олевський райони. Спецповідомлення відділів НКВД, датовані вереснем 1945 р., містять інформацію про оперування повстанських боївок в с. Слобода-Чарницька Новоград-Волинського району, де ними було «пограбовано магазин, забрано частину продуктів харчування, в канцелярії колгоспу спалено документи», в с. Кам'яний Брід Довбишського

¹³ Пагіря О. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України // Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал. — 2013. — №1(103) — С. 7.

¹⁴ ДАЖО. — Ф. П-76. — Оп. 2. — Спр. 12. — Арк. 65.

¹⁵ Там само. — Спр. 227. — Арк. 129.

району, де теж «пограбовано магазин, склад фаянсового заводу і розклеєно на заводі націоналістичні листівки, після чого на двох возах вони виїхали в напрямку с. Рогачів Баранівського району»¹⁶. Рівень збройної активності боївок викликав серйозне занепокоєння місцевої влади, що змушена була звертатися до командування Львівського воєнного округу з проханням «про прикріплення районів Житомирської області до окремих військових частин, розміщених на її території, для надання постійної практичної допомоги райвідділам НКВД у боротьбі з бандпроявами і систематичного прочісування лісових масивів, котрі прилягають до Ровенської та Кам'янець-Подільської областей»¹⁷. Однак, незважаючи на всі зусилля влади, вогнища збройного антирадянського руху Опору на території окремих районів Житомирщини спалахували впродовж усього 1945 р. Тому можна з упевненістю стверджувати, що він мав, хоча й незначну, але підтримку в місцевому соціосередовищі.

Серед тих, хто на початку 1944 р. потрапив у поле зору працівників НКВД, були члени двох підпільних осередків ОУН, які діяли впродовж 1941—1943 рр. у рамках структурних ланок українського самостійницького руху Волині у Червоноармійському та Володарськ-Волинському районах. У квітні 1944 р їх справи розглядалися на судових засіданнях Воєнного трибуналу військ НКВД Українського округу в Житомирі. Звинувачуваним інкримінувалися злочини, визначені статтями 54-1 «а» (зрада Батьківщини), 54-2 (збройне повстання) і 54-11 (участь у контрреволюційній організації) КК УРСР.

Із протоколів судових засідань дізнаємося, що центр Червоноармійської районної ОУН під проводом Степана Сірика перебував у с. Стрибіж, де оунівську станицю очолював 'Шум', 'Осколок'¹⁸ — Гребенюк Василь Олександрович, 1922 року народження, із селян-куркулів, репресований органами НКВД в 1938 р., безпартійний, 5 класів освіти¹⁹. Поряд з ним на лаві підсудних сиділо ще шес-

¹⁶ ДАЖО. — Ф. П-76. — Оп. 2. — Спр. 225. — Арк. 17.

¹⁷ Там само. — Арк. 18.

¹⁸ Архів Управління Служби безпеки України у Житомирській області (далі — Архів УСБ України у Житомирській обл.). Архівно-слідчі справи основного фонду (далі — ОФ). — Спр. 13139 ОФ. — Арк. 163в.—17.

¹⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 928. — Арк. 12.

теро осіб — Мартинчук Микола Онуфрійович-‘Кармелюк’, Сірик Іван Панасович-‘Троян’, Стрельченко Олександр Трохимович-‘Черняк’, Стрельченко Іван Григорович-‘Колос’, Степарук Федір Давидович та Вайтман Григорій Іванович, кожен з яких тією чи іншою мірою був залучений до роботи в оунівському підпіллі. Середній вік засуджених складав 22-25 років, тільки двоє були одруженими та мали, відповідно, 34 і 46 років. Показово, що двоє з семи були комсомольцями, а Олександр Стрельченко навіть служив у Червоній армії на посаді заступника політрука. Усі молодші учасники групи (5 осіб) мали 5-7 класів освіти, тобто були очевидними представниками «нового покоління» радянських громадян, вихованих в дусі класової та ідеологічної непримиренності до «ворогів трудового народу» і «глибокої вдячності» більшовицькій партії та особисто вождю Сталіну за «щасливе і радісне дитинство».

Зі слів обвинувачених, робота підпільників полягала у «збірці зброї для УПА, вербуванні земляків до лав ОУН і УПА, організації терору проти партизанів та їх сімей і загалом громадян, співчуваючих радянській владі — службовців НКВС і міліції, працівників радянських органів влади, голів сільрад та колгоспів»²⁰. Зрозуміло, що основний акцент суд ставив на антирадянській терористичній діяльності підпільників, масштаби якої значно перебільшувалися, бо, на відміну від Галичини, тут вона мала локальний, епізодичний характер. Значно більше уваги, особливо під час німецької окупації, оунівці приділяли розгортанню пропагандистської роботи — поширення націоналістичної літератури²¹, виступи перед односельцями на теми української історії тощо. Апелювання до спільної для українців історичної минушини, героїзація національних лідерів — Б. Хмельницького, І. Мазепи, М. Грушевського, С. Петлюри, жертв Базарської трагедії та ін. — було виразною ознакою усіх заходів пропагандистського характеру, що їх ініціювали оунівці. Тракткування націоналістами історичних подій принципово відрізнялося від їх радянської версії. Для прикладу, за спогадами Є. Лаврентюка, влітку 1941 р. він, будучи дев’ятнадцятирічним хлопцем, відвідував організовані бандерівцями молодіжні зібрання, що «до вересня проходили у

²⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 928. — Арк. 15.

²¹ Там само. — Арк. 16.

приміщенні міської управи, а потім на конспіративних квартирах. Уперше Лаврентюк потрапив на таке зібрання, де були присутні 50 юнаків та дівчат, у серпні 1941 р. Доповідь обласного провідника ОУН 'Хоми' з історії України викликала такий інтерес, що молодь по її закінченні залишилась і бурхливо обговорювала почуте»²².

Результатом діяльності українських підпільників став той факт, що «націоналістичні наративи про минуле, які побутували на окупованих територіях, стали серйозним конкурентом версії національної пам'яті, сконструйованої радянськими українськими ідеологами та інтелігенцією»²³. Як наслідок, незважаючи на тотальний ідеологічний «пресинг» радянської пропаганди, пересічний український селянин в екстремальних умовах воєнного часу виявив здатність ідентифікувати себе не лише за політичною ознакою — «громадянин СРСР», а й національною — «українець», що спонукало його перейнятися ідеєю боротьби за незалежну українську державу. Усвідомлення цього детермінувало загострення внутрішнього конфлікту — між громадянським обов'язком захищати свою державу і прагненням боротися проти системи, жертвами якої стали якщо не вони особисто, то їхні родичі. Зовнішнім виявом такого конфлікту став факт одночасного перебування «по обидва боки барикад» членів родини, як от у Івана Сірика, брата якого служили в УПА та Червоній армії, чи Івана Стрельченка, який, як уже згадувалося, і сам був червоноармійцем, і батька мав у лавах Червоної армії.

Серед групи засуджених виразно виділяється постать Вайтмана Григорія Івановича, безпартійного, малограмотного торговця-єврея²⁴. «У серпні 1943 р. він зв'язався з групою бандерівців, котрим надавав свою квартиру для явок і мешкання. Тут жили 'Сокіл', 'Ніна', 'Оксана', 'Галя' та інші агенти центрального і окружного проводу ОУН. Він поставляв для ОУН і УПА продукти харчування — цукор, горілку, сіль, тютюн. В повітці Вайтмана було підготоване приміщення для заготовки та зберігання продук-

²² Жилюк В. М. *Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941—1955 р...* — С. 62.

²³ Єкельчик С. *Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві*. — К.: Критика, 2008. — С. 63.

²⁴ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 928. — Арк. 12.

тів для ОУН і УПА»²⁵. Мотивація його вчинку та підпільної діяльності на користь українського повстанського руху абсолютно не вписувалася у змодельований більшовиками образ націоналіста-підпільника — шовіністично налаштованого українця-західника з виразно расистськими переконаннями. З іншого боку, активна співпраця Г. Вайтмана з місцевими активістами-оунівцями є опосередкованим свідченням того, що на теренах Східної Волині ідея побудови незалежної української держави базувалася не лише на національній, а й на економічній компоненті, що сприяло розширенню соціальної основи самостійницького руху, виводило його за рамки моноетнічності.

У лютому 1944 р. органами НКВД у Володарськ-Волинському районі було викрито ще одну групу з 11 місцевих активістів націоналістичного підпілля, яке очолював Василь Семенович Микитенко. Переважна більшість затриманих мешкали у с. Давидівка, окрім Панаса Марковича Цимбалюка (с. Новопіль Черняхівського району) та Григорія Вікторовича Богатирчука (Житомир). За віковою ознакою в цій групі чітко виокремлюється молодь — 5 осіб (18-29 років) і шестеро представників старшого покоління (41-57 років). Усі селянського походження і мали різний рівень освіти. Показово, що четверо з одинадцяти членів групи мали вищу освіту і закінчили свого часу педагогічний, топографічний інститути та комуністичний університет ім. Артема в Харкові.

Василь Микитенко «під час окупації завідував середньою школою с. Давидівка Володар-Волинського району. Михайло Зарічний при німцях виконував функції районного інспектора шкіл»²⁶. В роботі В. Жилюк повідомляється, що «з ініціативи 'Сокола' у жовтні 1942 р. вчителем із с. Давидівка В. С. Никитенком було поновлено роботу ОУН та створено у селі повноцінну п'ятірку, «у якій фінансист мав щомісяця збирати внески (5 крб.) з кожного члена ОУН і створювати грошовий фонд організації, господарник — взяти під контроль господарські об'єкти села та налагодити співпрацю з їх керівниками, пропагандист — розповсюджувати націоналістичну літературу, військовий — готувати кадри до збройної боротьби. Давидівська п'ятірка на чолі з С. Будником оформилася у лютому

²⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 928. — Арк. 24.

²⁶ Там само. — Арк. 3, 5.

1943 р.»²⁷. Однак зі свідчень безпосередніх учасників подій дізнаємося, що осередок оунівського підпілля в Давидівці був закладений ще восени 1941 р. У вересні цього року В. Микитенко «мав розмову з оунівцем ‘Вовком’, який передав йому націоналістичну літературу: “Інформатор”, “За вільну Україну” та ін., заявивши, що як член окружного проводу ОУН вимагає, щоб він допоміг в роботі цієї організації. Наприкінці листопада 1941 р. запропонував у церкві прочитати лекцію “Історія України”, що й було зроблено найближчої неділі»²⁸.

Згодом Василя Микитенка було призначено керівником сільської ланки ОУН, надано псевдо ‘Зелений’. Його функції полягали в організації забезпечення матеріально-фінансової бази ОУН, збору зброї, мобілізації місцевої молоді до лав УПА. Крім В. Микитенка активними учасниками підпільної групи були: «Іван Степанович Будник — господарник, Барановський — військово керівництво; Іван Романович Ковальчук — господарські справи, ... повинен був збирати зерно і картоплю для УПА»²⁹. Навесні 1943 р. Василь Микитенко став наступником ‘Вовка’ на посаді районного провідника. «Протягом літа 1943 р. він організував чотири надрайонних проводи у с. Давидівка, Грушки, Зубринка та Горошки (Володар-Волинськ). У с. Грушки обласний провід використовував три явочні квартири, господарями яких були Д. М. Крижова, П. П. Галич та Р. Г. Галич³⁰. Восени того ж року В. Микитенко був «заарештований німцями, а на його місце призначено Євстахія Івановича Войтюка, який до того був підрайонним керівником ОУН»³¹.

Робота активістів місцевої оунівської організації значною мірою зводилася до популяризації серед місцевого населення, в тому числі й шкільної молоді, ідеї створення незалежної Української держави. Зважаючи на специфіку східноволинського регіону, зумовлену тривалим перебуванням його у складі Радянського

²⁷ Жилюк В. М. Діяльність похідних груп ОУН на Житомирщині // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Зб. наук. праць. — Рівне: РДГУ. — Вип. 3. — С. 27—35.

²⁸ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 928. — Арк. 5.

²⁹ Там само. — Арк. 6, 3.

³⁰ Архів УСБ України у Житомирській обл. — Спр. 18919 ОФ. — Арк. 39—42; 83; 87 зв.—88.

³¹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 928. — Арк. 5.

Союзу, соціальною політетнічністю, наявністю потенційно значної бази якщо не палких прихильників, то, принаймні, симпатиків радянської влади (адже практично в кожній сім'ї був хтось, кого мобілізували до лав Червоної армії чи партизанських загонів), агітаційно-пропагандистська робота мала свої особливості. Окрім питань загальнополітичного характеру — боротьба за державну незалежність України, вивчення української історії, героїзація її видатних постатей і т. ін., місцеве оунівське підпілля змушене було шукати відповіді на такі «незручні» питання як ставлення до червоноармійців чи радянських партизанів, серед яких була чимала кількість земляків. Власне ця проблема стала однією з найгостріших дилем морально-психологічного характеру, в умови необхідності розв'язання якої були поставлені волинські підпілляники. Для прикладу, В. Микитенко відверто зізнався: «На питання про червоних партизанів я не знав, що говорити, але потім змушений був заявити, що вони такі ж вороги, як і радянська влада, бо за неї борються»³². Показово, що в одному з оунівських документів зазначалося, що на сході «загально люди звали нас бандерівцями, менше повстанцями, але ніколи партизанами». Більше того, як слушно зазначають А. Кентій та В. Лозицький, «українські повстанці на цих теренах часто-густо маскувалися під радянських партизанів і обмежували свою діяльність переважно пропагандою серед населення націоналістичних програм, кличів і гасел»³³.

Ще однією проблемою, відповідь на яку з уст оунівців хотіли почути мешканці волинських сіл, було питання земельної власності. Накинути більшовиками колгоспна система не встигла міцно вкоренитися у свідомості споконвічного хлібороба, і він був готовий прийняти владу, яка гарантувала б йому повернення статусу селянина-власника. Популяризуючи економічну програму бандерівської ОУН, пропагандисти у своїх виступах перед волинянами наголошували, що її основа «полягає в приватній власності на землю з наявністю великих земельних господарств». Підкреслювалося, що «влада в самостійній Україні буде буржуазно-демократична із земельною власністю по 20 га на двір»³⁴.

³² ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 928. — Арк. 5.

³³ Кентій А., Лозицький В. *Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941—1944)*. — Київ: Генеза, 2005. — С. 381.

³⁴ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 928. — Арк. 6, 5.

Однією з особливостей Житомирщини є умовний поділ її території на південно-центральный регіон, що спеціалізувався на вирощуванні зернових культур (Андрушівський, Вчорайшанський, Довбиський, Корнинський, Попільнянський, Ружинський, Трояніський, Янушпольський, Бердичівський райони) та північний, що традиційно вважався відсталішим через наявність слабо придатних для землеобробітку ґрунтів (Словечанський, Олевський, Овруцький, Народицький, Базарський, Потіївський, Чоповичський райони)³⁵. Це стало однією з причин активнішого поширення мережі оунівського підпілля в центрі та на півдні області, про що вже нами згадувалося.

Завдяки більшовицькій пропаганді, яка для позначення українського підпілля послуговувалася ідіомами на кшталт «жовто-блакитна банда», «лакеї німецького фашизму», «зрадники України», «зборище буржуазних, дрібнобуржуазних і куркульських елементів» тощо, у свідомості пересічного волинянина склався негативний образ українського повстанця, тісно пов'язаного родинними узами з колишніми куркулями, «попами», репресованими ворогами радянської влади і т. ін. Аналіз соціального походження засуджених учасників групи повстанців із Володарськ-Волинського району дає підстави для іншого висновку. Так, п'ятеро (45%) з одинадцяти були вихідцями із селян-бідняків, по двоє — із середняків і «куркульів», один — син священника. З усієї групи засуджених тільки Григорій Богатирчук був репресований у 1930—1934 рр. як «куркуль», а Михайло Зарічний в 1934 р., після відповідної перевірки, був виключений з лав ВКП(б). Решта, судячи з офіційної інформації, особисто не зазнали утисків з боку влади. Щобільше, на відміну від своїх ровесників із Західної Волині, мали змогу отримати середню чи вищу освіту і працювати вчителями, рахівниками, трактористами тощо.

На жаль, ми не маємо достатньої інформації про родинне життя повстанців, тому не можемо з цілковитою впевненістю відкинути чи прийняти версію особистих мотивів ворожого ставлення до більшовицько-радянської системи. Однак, поза всяким сумнівом, створена і культивована в СРСР атмосфера істерії, «шпигуноманії», тотальної підозрілості й викриття «ворогів народу», апогеєм

³⁵ ДАЖО. — Ф. П-76. — Оп. 2. — Спр. 425. — Арк. 12—13.

якої стали роки Великого терору, не могла не залишити у свідомості пересічної радянської людини негативний образ більшовицької влади. Її чиновники всіляко заохочували вияви громадської обструкції родичам «ворогів народу», цькували їх у повсякденному житті, побуті, навчальних закладах тощо. Для прикладу, місцевий оунівець В. М. Рижук так пояснює свій політичний вибір: «Коли у 1938 р. органи НКВД заарештували мого батька, я ще навчався у школі. Як член сім'ї ворога народу я не міг бути членом ВЛКСМ, не міг брати участі у громадському житті... Мені постійно нагадували, що мій батько — ворог народу, і погрожували, що зі мною станеться те ж саме. Я страждав від усвідомлення неможливості реалізувати себе за радянської влади. Все це разом з образою за свого батька, якого заарештували безпідставно, викликало у мене ненависть до більшовицької влади... І тому, коли 'Максим', командир взводу поліції, запропонував мені вести боротьбу за самостійну Україну без більшовиків і німців, я погодився»³⁶.

Навіть якщо репресії минули родину конкретної людини, що в принципі було неможливим, то вони обов'язково зачепили сусідів, друзів, односельців. Зокрема, на Житомирщині від 1 жовтня до 1 грудня 1937 р. лише «українських націоналістів» було заарештовано 568, з яких 410 засудила трійка³⁷, не враховуючи «польських», «німецьких», «чеських» «шпигунів та контрреволюціонерів», «сіоністів» тощо. Розташування області на кордоні априорі робила її в очах радянських спецслужб регіоном, який «підлягає максимальній чистці, оскільки тут мешкає значна кількість куркулів, колишніх активних учасників політичних бандитських формувань, карателів, духовників, сектантів»³⁸. Місцеве керівництво в особі перших секретарів комітетів КП(б)У, начальників відділів НКГБ, як правило, причину поширення повстанського руху в окремих регіонах області пов'язувала не з наслідками жорстокої репресивної політики більшовицької влади, а з наявністю там до кінця не викорених «залишків контрреволюції». Для прикладу, секретар Олевського райкому КП(б)У в доповідній записці від 6 січня 1945 р. факт активності повстанського руху в окремих се-

³⁶ Архів УСБ України у Житомирській обл. — Спр. 29081 ОФ. — Арк. 18 зв. — 19.

³⁷ ЦДАГО України. — Ф. 16. — Оп. 30. — Спр. 148. — Арк. 190—192.

³⁸ Рафальська Т. «Великий терор» на Житомирщині (липень 1937 — листопад 1938 рр.). — Житомир, 2012. — С. 80.

лах району безпосередньо пов'язує з тим, що там «проживають сім'ї, які раніше були виселені і повернулися в період німецької окупації. Наприклад, с. Кам'янка Каменської сільради — 37 сімей, с. Собичино Собичинської сільради — до 40 сімей колишніх поліцейських, с. Лопатичі — не менше»³⁹.

Отже, справедливим буде зазначити, що соціальну основу українського самостійницького руху в східноволинському регіоні склали не лише ті, хто зазнав репресій та переслідувань з боку радянської влади, а й частина селянства, інтелігенції та молоді, народженої та вихованої в умовах більшовицького режиму. Мотиви їхнього вибору доволі складні й неоднозначні. Особливо виразно це засвідчують слова колишнього викладача Костянтина Івановича Галактіонова, який на питання слідчого, як узгоджувалась його викладацька діяльність у радянських закладах з націоналістичними переконаннями, відповів: «У мене сталося ніби роздвоєння мого ества. З одного боку, викладання в радянських школах за радянськими програмами вимагало від мене суворої витримки та дотримання правильної політичної лінії, що я намагався робити, а з іншого боку, я мав націоналістичні погляди та прагнення, які мені завжди вдавалося не виявляти»⁴⁰. Морально-психологічний стан «роздвоєності ества» є сутнісною ознакою українця, що дало йому можливість зберегти національну автентичність в умовах перманентного тиску агресивного націоналізму колонізаторів. Загроза ополячення сприяла згуртуванню православного населення Західної Волині. А його нетривале перебування в умовах більшовицько-радянського режиму не призвело до глибокої деформації суспільної моралі, детермінованої державною політикою масового терору проти «ворогів народу», як це спостерігалось на теренах Східної Волині. Тому в умовах розгортання національно-визвольного руху західноволинське населення виявилось більш консолідованим та політично єдиним.

³⁹ ДАЖО. — Ф. П-76. — Оп. 2. — Спр. 227. — Арк. 7.

⁴⁰ Архів УСБ України у Житомирській обл. — Спр. 28839 ОФ. — Арк. 16.